

גדר הקרבן וכתובות הגלוסקמה משכונת ארנונה בירושלים

משה בנובין

במאמרו 'גלוסקמה מירושלים הנושאת כתובות קרבן'¹ מציע יעקב ביליג פירוש לכתובת הכפולה 'כל אנש מתהנא בה קרבן - כל אש קרבן' החקוקה על גלוסקמה שהתגלתה בשכונת ארנונה בירושלים בשנת 1993. תוך כדי דיון מרבה ביליג לצטט ממחקריי בעניין מונחי הגדר 'קרבן' ו'קונם' ומשמעותם.²

1 קתדרה, 98 (טבת תשס"א), 49-60.
2 מ' בנובין, 'גדר האיטור בימי הבית השני ובספרות התנאים: מוצאו ומשמעו', תרביץ, סד (תשנ"ה), עמ' 203-228; M. Benovitz, *Kol Nidre: Studies in the Development of Rabbinic Votive Institutions* (Brown Judaic Studies, 315), Atlanta, Ga 1998, pp. 9-40. הצעת הדברים על ידי ביליג עלולה ליצור רושם מוטעה באשר לתוכן הדברים שכתבתי, וברצוני להעמיד את דבריי על דיוקם: (א) בעמ' 53 במאמרו מביא ביליג את עמדתו של זאב פלק שגדר הקרבן מימי הבית השני, כגון זה שבכתובת נחל קידרון (ג'בל ח'לת א-טורי) הנזכרת, הוא גדר איטור מן הסוג המוכר מספרות חז"ל, האוסר חפץ כל שהוא בהנאה 'כאילו הוא מוקדש'. בהערה 15 שם כותב ביליג: 'לדעת בנובין גדר מסוג זה מגיע לידי מימוש רק עם חילול הקודש, כלומר אם אדם יעבור על האיטור התפץ יהיה מוקדש ממש לקרבן'. אני אכן

טוען שמדובר בגדר המנוסח כך שהוא חל רק עם חילולו, כפי שהטעים ביליג לנכון בהערה, אך לדעתי מדובר בגדר הקדש של ממש, ולא בגדר 'מסוג זה' שתיאר פלק, שהוא גדר האוסר את התפץ 'כאילו הוא מוקדש'. לטענתי הרעיון של התפסה בהקדש, דהיינו הדרת הנאה מחפץ 'כאילו הוא מוקדש', הוא פרשנות מאוחרת של חז"ל לגדרי הקדש המנוסחים כך שיחולו רק עם חילולם. (ב) בפסקה שעליה מוסבת הערה 41 ביליג מביא דעה בעניין מוצא הכינויים שבמשנה גדרים א, ב, שלפיה 'הכינוי קונם הוא אכן לשון אומות פניקי, כדעת ר' יוחנן, אך גם לכינוי זה הוסיפו כינויי משנה, כגון קונת וקונס, על מנת להימנע מפליטות פה לשווא. זוהי למעשה תמצית עמדתו של י"ג אפשטיין בנדון (ראו ההפניות של ביליג עצמו בהערה 37). אך בהערה 41 מייחס לי ביליג בטעות את הדברים הללו, וזאת אף שהוא מצטט אל נכון (אך באופן חלקי ומרומז) את עמדתי האמתית בנדון, בהערה 37. עמדתי שונה מאוד מזו של אפשטיין: אני רואה בכל שלושת המונחים 'קונם', 'קונת' ו'קונס', תעתיקים של התואר היווני koinon, koine, koinos בשלוש הטיותיו. את שאר הכינויים שבמשנה גדרים א, ב אני מפרש באופן אחר לגמרי, ואין כאן מקום להאריך. ראו מאמרי 'כל כינויי גדרים', סידרא, יב (תשנ"ו), עמ' 10-23; וספרי (שם), עמ' 111-126. (ג) בהערה 43 מצטט אותי ביליג כמי שטוען שה'מעשה בצידון' במשנה גטין ג, ז מתרחש בבית ציידא שעל שפת הכינרת, ולא בצידון הפניקית. ולא היא. זוהי דעתו של ח' אלבק בנדון (ששה סדרי משנה, נשים, עמ' 404, 416; שם, נזיקין, עמ' 490. וראו ספרות נוספת במאמרי בסידרא [שם], עמ' 13, הערה 41). וציטטתי דעה זו בתוך סדרה של טענות לחוסר הרלוונטיות של משנה זו בדיון על 'קונם' הפניקי, לאמור: בימי חז"ל לא דיברו פניקית בצידון; ואף אם תמצ' לומר ששריד זה של השפה הפניקית השתמר בדיבור העממי בצידון, הרי כאן מדובר ביהודי תושב צידון, ובנקטו לשון זה אין הוא שונה משאר היהודים בארץ ישראל, שהכינוי 'קונם' היה שגור בפייהם, באין ספור משניות, ברייתות ומימרות שבספרות חז"ל;

תצלום הכתובות על גבי הגלוסקמה

שלא כמו הכתובת מנחל קידרון, המקדישה בנסיבות אלו או אחרות את הגלוסקמה או את תכולתה, הכתובות מארנונה 'מקדישות' לכאורה את האיש הנהנה! אך ביליג כותב שם:

למרות זאת בגלל הדמיון בין שתי הכתובות אני נוטה לעשות גזרה שווה ביניהן ולומר שכוונתן היא אחת: נדר איסור הנאה. היעדר המילה 'די' בכתובת מארנונה יכול להיות טעות או השמטה סגנונית של ביטוי זיקה. נראה שהכתובת מארנונה היא תמציתית וראיה לכך היא הכפילות שבה וסימון האות קו"ף.³

הטענה שמילית הזיקה הושמטה מן הכתובות המתומצתות מארנונה אינה מסתברת. מילית הזיקה אמנם חסרה בכתובת הארמית, ואילו הכתובת העברית, אפשר היה לפרש שמדובר בטעות. אבל בכתובת העברית 'כל אש קרבן' לא זו בלבד שמילית הזיקה נשמטה, אלא משפט הזיקה כולו, שהוא עיקר הנדר, חסר! יש בכך הרבה יותר מהשמטה סגנונית של ביטוי זיקה. זאת ועוד, כיצד מהווה הכפילות ראייה לתמצות? אדרבה, הכופל מרחיב. סימון האות קו"ף הוא

ביליג מקביל את הכתובות הללו, בצדק, לכתובת שעל גבי גלוסקמה שהתגלתה בנחל קידרון (ג'בל ח'לת א-טורי), ושלושונה 'כל די אנש מתהנה בחלתה דה קרבן אלה מן דבגוה', ולכתובת מהר ציון שגם בה מופיע הביטוי 'קרבן'. אך הוא עומד על הקושי שבהקבלה זו:

ואף אם תתעקש שהמעשה מוכיח משהו, הרי אלבק כבר הציע שצידון כאן ובמקומות אחרים היא בית ציידא; ולא עוד, אלא ריבוי המעשים בספרות חז"ל המתרחשים ב'צידון' מטיל ספק בטופוס הזה, ומרמז לאפשרות שמדובר בביטוי ספרותי קבוע, 'ומעשה בצידון', ולא דווקא במידע היסטורי אמין. (ד) את הטענה העיקרית בדבר שלילת הפירוש של המילה 'קנמי' בכתובת אשמונעזר הפניקית כלשון נדר מביא ביליג בהערה 37 בשמי: 'לאחרונה העריך בנוביץ שקנמי בכתובת אשמונעזר אינו קונם במובן נדר, וזאת גם מתוך השוואה עם כתובת תבנת אביו. אין זו הערכה אישית שלי, אלא זהו פירוש המקובל על רוב רובם של חוקרי הפניקית, ולפיו 'קנמי את' שבכתובת אשמונעזר פירושו 'כל מי שאתה'. כפי שהטעמתי במאמרי בסידרא (שם), עמ' 10, הערה 31, את הפירוש שלפיו 'קנמי' הוא לשון שבועה או נדר הציעו אך ורק חוקרי מקרא ותלמוד או חוקרים שביקשו להצביע על זיקה בין הפניקית לבין העברית. לעומת זאת כל חוקרי הפניקית האחרים, ומדובר ברובם המכריע, פירשו את 'קנמי' כצורה מורחבת של 'מי', במובן whoever (שם), עמ' 12, הערה 37.

3 ביליג (לעיל, הערה 1), עמ' 54-55, הערה 24.

ישירה: 'מי את כל אדם אש תפק אית הארן ז אל אל תפתח...' (מי שאתה, כל אדם, אשר תמצא את הארון הזה: אל אל תפתח...). ולדעת רוב החוקרים, הוא הדין גם לכתובת הקבר של אשמונעזר, 'קנמי את כל ממלכת וכל אדם אל יפתח...' (כל מי שאתה, כל מלך וכל אדם: אל יפתח...).⁶ לדברינו יוצא שהביטוי 'כל אדם' מתהנא בה' שעל הגלוסקמה מארנונה מתפקד בדיוק כמו הביטוי 'כל אדם אש תפק אית הארן ז' שבכתובת תבנת, ושהביטוי 'כל א[י]ש' שעל הגלוסקמה מארנונה מתפקד בדיוק כמו הביטוי 'כל אדם' שבכתובת אשמונעזר.

אכן תמצות של הכתובת כולה, אבל הגרסה הארוכה המפורשת אינה תמצות, אלא הרחבה. נראה שאת שני הנדרים שבכתובת ארנונה, 'כל אנש מתהנא בה קרבן' ו'כל אש קרבן', יש לפרש באופן אחר. הביטויים 'כל אנש מתהנא בה' ו'כל א[י]ש' הם לשונות של פנייה ישירה, והנדר עצמו מתמצה אך ורק במילה 'קרבן',⁴ כפי שהעיר ביליג בצדק בקשר לקיצור 'ק'. יש להבין אפוא את הכתובות כאילו הן מפוסקות כך: 'כל אנש מתהנא בה: ⁵קרבן! ו'כל איש: קרבן!'. לכך יש להקביל את אזהרת הקבר הפניקית של המלך תבנת, הפותחת בפנייה

4 במעשה אין המדובר בנוסחת נדר, אלא בהודעה לציבור שתכולת הגלוסקמה (או לשיטת ביליג ואחרים: הגלוסקמה עצמה) נאסרה בנדר קרבן. הנדר עצמו בושא מן הסתם בעל פה בחיי הנודר או קובריו, כנדרש על פי ההלכה הקדומה וההלכה של חז"ל (פילון, היפותיטיקה 7.5-7.3; ירושלמי תרומות ג, ח [מב ע"ב]; שם, נזיר ה, א, [נג ע"ד]; בבלי, שבועות כו ע"ב).
5 היינו, בחלתה דה. יצוין שהן לפירוש של ביליג הן לפירוש המוצע כאן מוקשה השימוש במילה 'בה', שהרי אין בכתובת שם עצם ממין נקבה שעליו מוסב הכינוי 'ה'. ושם צ"ל: 'בדה', היינו: בזאת, והדל"ת נשמטה בטעות.
6 ראו לעיל, סוף הערה 2.

4 למעשה אין המדובר בנוסחת נדר, אלא בהודעה לציבור שתכולת הגלוסקמה (או לשיטת ביליג ואחרים: הגלוסקמה עצמה) נאסרה בנדר קרבן. הנדר עצמו בושא מן הסתם בעל פה בחיי הנודר או קובריו, כנדרש על פי ההלכה הקדומה וההלכה של חז"ל (פילון, היפותיטיקה 7.5-7.3; ירושלמי תרומות ג, ח [מב ע"ב]; שם, נזיר ה, א, [נג ע"ד];